

BADIIY ASARDA MUALLIF NUTQI MASALASI

Boboxonova Durdona Ermamat qizi,

ToshDO‘TAU 1-kurs tayanch doktoranti

redmidurdona@gmail.com +998 93 519 75 87

Annotatsiya. Mazkur maqolada nasriy asarlarda poetik nutq masalasi ko‘tarilgan. Poetik nutq qahramonlar nutqida, dialoglarda, monologlarda va muallif nutqida turli shakllarda namoyon bo‘ladi. Bundan tashqari ushbu kichik ilmiy tadqiqotda badiiy asar tili qahramon va muallif nutqidan iborat bo‘lishi va uning asar kompozitsiyasida tutgan o‘rni haqida so‘z ketadi.

Абстрактный. В данной статье поднимается вопрос о поэтической речи в прозаических произведениях. Поэтическая речь проявляется в различных формах: в речи героев, диалогах, монологах и авторской речи. Кроме того, в этом небольшом научном исследовании рассматривается вопрос о том, что язык художественного произведения состоит из речи героя и автора, и её роли в композиции произведения.

Annotation. This article raises the issue of poetic speech in prose works. Poetic speech is manifested in various forms in the speech of heroes, dialogues, monologues, and the author's speech. In addition, this small scientific study discusses the fact that the language of a work of art consists of the speech of the hero and the author, and its role in the composition of the work.

Kalit so‘zlar: poetik nutq, badiiy asar tili, muallif nutqi, dialogik nutq, monologik nutq, ichki nutq, o‘zganing nutqi.

Ключевые слова: поэтическая речь, язык художественного произведения, авторская речь, диалогическая речь, монологическая речь, внутренняя речь, чужая речь.

Key words: poetic speech, language of a work of art, authorial speech, dialogical speech, monological speech, inner speech, other's speech.

Yozuvchilar milliy qahramonlarni badiiy asar mazmunining asosini belgilovchi obrazlar sifatida gavdalantirar ekanlar, ularning ichki dunyolarini, fe'l-atvorlarini, yashash sharoitlarini nutq vositasida ochib beradilar. Bundan tashqari ijodkorlar milliy sharoit va tarixiy vaziyatning qahramonlarga ta'sirini, ularning individual nutqida, dialoglarda, monologlarda va muallif nutqida, turli shakllarda tasvirlab qahramonlarning qiyofasini tipiklashtiradilar¹.

Shu nuqtayi nazardan badiiy til – nutq hodisasi. Yaratilgan badiiy asarlarning mazmunini muallif va qahramonlar nutqisiz tasavvur qilib bo'lmaydi.

Badiiy asar tilining bir-biriga bo'g'liq, bir-birini to'ldiruvchi, shu bilan, birga bir-biridan farq qiluvchi ikki bo'lakdan – muallif va qahramon nutqidan iboratligi ma'lum. Muallif nomidan aytilgan gaplar muallif nutqini hosil qiladi.

Nutqning ushbu shakllari haqida adabiyotshunoslikda quyidagicha fikrlar bildirilgan: badiiy asarda poetik nutq muallif va qahramonlar nutqidan iborat bo'ladi va o'z navbatida ular ham o'z ichida bir necha guruhlariga bo'linadi.

Rus adabiyotshunosi G. Abramovich badiiy asar tilining quyidagi funksiyalar bajarishini aytadi:

1. Personajlar nutqi – badiiy obrazlar yaratish vositasi. Bu borada badiiy tasvir vositalari (epitet, metafora, qiyoslash, o'xshatish, metonimiya...) muhim ahamiyatga ega, ammo ular doim ham badiiy asarda uchrayvermaydi. Uchraganda ham asarning umumiy bayonida yuki ham og'ir bo'lmaydi, ayniqsa, nasriy asarlarda;

2. Qahramonlar nutqi – xarakter individualligi va tipikligini ko'rsatish vositasi. U yo bu insonning xarakteri, psixologiyasi, dunyoqarashi, aqliy salohiyati, madaniyatini ko'rsatadi;

3. Qahramonlar nutqi badiiy tasvirning maxsus predmeti ekanligi to'g'risida

---

¹O Imomova G. M. Tipik milliy xarakterlar yaratishda badiiy nutqning roli. Filol. fanl. nomz. diss. – T.: 1993. –B.4

M. Baxtin: “Romanda soʻzlayotgan odam va uning nutqi, gapning ogʻzaki qurilishi badiiy tasvir qurilishini tashkil etadi. Dramaturgiyada qahramonlar tasviri harakat bilan berilsa, nasrda muallif voqelikni qahramonlar nutqi orqali beradi”, - deb hisoblaydi;

4. Badiiy asar tili badiiy nutq sanaladi. Har bir yozuvchi, ijodkor asarlarining til qurilishi muallifning umumiy ijodi hamda yoʻnalishi bilan, tasvirning aniq obyektlar bilan, yozuvchining kitobxon auditoriyasini hisobga olganligi bilan bogʻliq;

5. Koʻplab mualliflar aytmoqchi boʻlgan fikrlarini personajlar nutqi bilan beradi yo oʻzlari bersa, lakonik (qisqa) holatda boʻlishini maʼqul koʻradi².

Oʻzbek adabiyotshunosligida Y. Solijonov “XX asrning 80-90 – yillari oʻzbek nasrida badiiy nutq poetikasi” nomli doktorlik ishida quyidagi tasnifni keltiradi:

- Muallif nutqi;
- Dialogik nutq;
- Monologik nutq;
- Ichki nutq;
- Oʻzganing nutqi³.

Adabiyotshunos olim T. Boboyev esa quyidagicha guruhlantirgan:

1. Muallif tili. Muallifning voqeani, voqea roʻy bergan oʻrin va sharoitni tasvirlashi, personajlarni taʼrif-tavsiflashi, ularning yaxshi yoki yomon xislatlarini ochib berishi va baholashi (maʼqullash yoki qoralash) uchun bevosita yozuvchining oʻz tilidan bayon qilingan soʻzlar muallif tili orqali beriladi. Muallif tili epik, liro-epik va lirik asarlarda salmoqli oʻrin tutadi⁴.

²Абрамович Г.Л. Введение в литературоведение. М., Просвещение. 1929. – С.135.

³Solijonov Y.XX asrning 80-90 – yillari oʻzbek nasrida badiiy nutq poetikasi. Fil.fan.dokt.dis., T.,2002.

⁴Boboyev T. Adabiyotshunoslik asoslari. – T.: Oʻzbekiston, 2002. – B.165

Bizningcha ham, muallif nutqi asar qurilishida muhim sanaladi. Xususan, badiiy asar tarkibiy qismlari, voqealar, qahramonlar taqdirini bir-biriga bog‘lab, ularni markazlashtiradi; badiiy asar tilida adabiy til normalaridagi nutq ham muallif nutqi orqali beriladi: “... Ota hovlining kech kuz boltasidan o‘tib, yaproqlar bilan omonlashib, qo‘shni dov-daraxtlar bilan xayr-xushlashib, qor bosgan bog‘ning adog‘idagi peshonasiga bir chimdim qor qo‘ndirgan ko‘k olmalarning betidagi dog‘lar qaysi bir jono‘rtar xotiralarni, sepkilday nuqta-nuqta xatlari ne bir yuzlardagi xollarni...yodingga yo‘ldosh, qavatingga qadrdonday tikka turg‘izib qo‘ymaydi. Kerak bo‘lsa, qo‘l ushlatib qo‘yadi”⁵.

2. Hikoyachi nutqi. Adabiyotimiz tarixida yana shunday asarlar ham uchrab turadiki, ularda voqea-hodisalar, qahramonlar ruhiyati ularning mualliflari tilidan emas, balki boshqa shaxs – hikoyachi tilidan rivoyat qilinadi. Yozuvchi asarni, masalan, bola tilidan hikoya qilar ekan, muallif –hikoyachi tilida bola ruhiyatiga va tiliga moslashishni ko‘rasiz.⁶ B. Qobulning ham asarlarida biz hikoyachi nutqini o‘spirin Sariq bola tilida uchratamiz: “... Besahat degani qulog‘iga gap kirmaydigan, to‘g‘ri gapni tushunmaydigan degani, buni o‘zimdan qo‘shyapman. Tushunmay qolmang deb. O‘rniga kitobcha gaplarni qo‘shsam, Enam gapirmaganday bo‘lib qoladi, shunga. Enam, qani, balajan, yoziqlarimizni bir o‘qib bering-chi, deganlarida o‘qib bersam, Enamning gapi emasligi bilinib qoladi, shunga”⁷.

3. Personajlar tili – badiiy asar qahramonlari nutqi. Yozuvchi jamiyatdagi turli-tuman tabaqaga mansub kishilar hayotini, rang-barang tabiatli odamlar xarakterini o‘rganadi va ularning tipik til xususiyatlarini personajlarning nutqlari orqali aks ettiradi. Odatda, qahramonning individual tili uning o‘z hayot tajribasi, dunyoqarashi, aql-idroki, xulq-atvori, madaniy saviyasi, psixologiyasi va kasb-

⁵Qobul B. “Enayo‘l” (“Otahayot” hikoyasidan). – T.: Mashhur-Press. 2018. – B.152

⁶Boboyev T. Adabiyotshunoslik asoslari. – T.: O‘zbekiston, 2002. – B.165

⁷Qobul B. “Otachiroq” (“Bog‘dagul” qissasidan). – T.: Mashhur-Press. 2021. – B.92

korini ravshan xarakterlab beradi⁸. Qahramon nutqi bilan tanishganda biz qahramonning o'zi bilan ham tanishib olamiz. Odatda, muallif leksik qatlam vositalarini qahramon nutqiga singdirib yuboradi. Deylik, arxaizm, neologizm, professionalizm, dialektizm kabi elementlar.

Shuni ham unutmaslik kerakki, asar muallifi o'zining siz-u bizga aytar so'zini kimning nutqi orqali berishi bo'yicha aniq to'xtamga kelgan bo'lishi kerak. Ya'ni

asardagi muayyan tasvirda muallif yo hikoyachi aytishi kerak bo'lgan gap, deylik, hukm, xulosa, taassurot qahramon nutqi orqali berilmasligi yoki aksi bo'lmasligi kerak. Dialog tariqasida suhbat ketsa-yu, voqea yo shaxsga xulosa, hukmni muallif bersa, g'aliz bo'lib qolishi va ishonarli chiqmasligi mumkin.

Shu o'rinda A.Makarenko fikrlariga murojaat qilamiz: "Bizda ba'zan muallif aytmoqchi bo'lgan gapni qahramonlar gapirsa, qiziqroq bo'ladi, deb hisoblashadi. Bu xato. Muallif aytishi lozim bo'lgan gapni qahramonlardan birontasiga topshirish yaramaydi. Shunday qilingan taqdirda qahramonlar tussiz bo'lib qoladi, yana ham aniqrog'i, avtorning jarchisiga aylanadi. Qahramonlar aytishi kerak bo'lgan gaplarni esa muallif o'z ustiga olib, uchinchi shaxs tilidan gapirmasligi ham kerak"⁹.

Muallif nutqi grammatik jihatdan adabiy til normalariga yaqinlashadi, biroq uning adabiy til normalariga to'la muvofiq bo'lishini talab qilishlik xato bo'lar edi. Zero, yozuvchi milliy til imkoniyatlarini kengaytirishga, o'zining his-tuyg'u, kechinmalarini, o'y-xayollarini imkon qadar yorqin ifodalashga intilar ekan, adabiy til normalaridan chekinishi mumkin. Va ayni shu chekinishlar vaqti kelib adabiy til normasiga aylanishi mumkinligi ham ehtimoldan yiroq emas.

⁸Boboyev T. Adabiyotshunoslik asoslari. – T.: O'zbekiston, 2002. – B.166

⁹Boboyev T. Adabiyotshunoslik asoslari. – T.: O'zbekiston, 2002. –B. 165

Mazkur maqolada asarlari poetik nutq nazariyasi bo'yicha tahlil qilinayotgan ijodkor – B.Qobul voqelikni muallif, hikoyachi qahramon nutqi orqali bayon qiladi. Hikoyachi qahramon nutqi an'anaviy bayonchilik usulidan qochib, tasvirlanayotgan voqelikka erkin, jonli yondashish imkonini beradi. Ijodkor aksar asarlarida hikoyachi qahramon nutqi vositasida voqelikni tasvirlar ekan, asar qahramonlari xarakterini o'zining nigohi bilan ochib beradi. Adibning "O'spirinlik" qissasidan olingan parchaga e'tibor qaratsak, unda sog'lig'i sabab yotoqda qolgan o'spirin yigitchaga xos xususiyat hikoyachi tomonidan qanday berilayotganiga guvoh bo'lamiz: "O'qish boshlandi hamki Nodirning oldiga sinfdoshlarim Salim, gapirganda "r" ni "l" deydigan Shukur chuchukdan boshqa hech kim kelmasdi. Gohida uchalamiz birdaniga uning yoniga borib qolardik. Eh, uning o'sha paytdagi quvonchini. Hammasini aytsam, yig'lab yuborasiz. Biz uni "Professor" deb atardik. Chunki hech kim yo'qligida kitob o'qirdi. U bizni o'z bilimi bilan hayratda qoldirar edi. Ko'zini yumib dunyo xaritasidan istalgan davlat o'rnini aniq ko'rsata olardi"¹⁰.

I. Sulton o'zbek adabiyotshunosligida muallif nutqi va muallif obrazi haqida fikr yuritir ekan: "muallif nutqi orqali biz uning tasvir etilayotgan predmetga ijobiy yo salbiy munosabatini bilamiz va bu asarda obyektiv tasvir etilayotgan hayot manzaralari va kishilar bilan birga, asarning g'oyaviy yo'nalishi, muallif nuqtayi nazari haqida aniq tasavvur beradi"¹¹. Haqiqatan ham, muallif nutqi yozuvchining individual uslubini belgilashda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu fikrga mos keluvchi boshqa bir fikrni O'. Nosirov bildiradi: "Muallif asarni yaratuvchi subyekt bo'lishi bilan birga, asarda tasvir etilgan voqea-hodisalar, ishtirok etuvchi qahramonlarni

¹⁰Qobul B. "O'spirinlik" (qissa). – T.: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi. 2007. – B.83

¹¹Sulton I. Adabiyot nazariyasi. – T.: O'qituvchi, 1980. – B. 208.

bir maqsad yo'lida uyushtiruvchi, o'zi ham ma'lum ma'noda qatnashuvchi, ya'ni asar tarkibiga kiritilgan komponentlardan biri sanaladi"¹².

Shunday vaqlar bo'ladiki, muallif va qahramon bir masalada aynan fikrlaydilar. Bu esa ijodkorning oddiygina badiiy maqsadi bo'lib qolmay, balki tasvir san'atining eng muhim tomonlaridan biridir. Bundan shunday xulosa qilsak bo'ladiki, ijodkorning ijodiy individualligini, mahorati va uslubini belgilashda muallifning butun asar davomida erkinlikka ega bo'lgan yetakchi obrazligini unutmash kerak. Umuman olganda, asarda muallif uslubi, maqsadi va g'oyasi asardagi qaysidir qahramonga tirkalgan, uning zimmasiga yuklatilgan bo'ladi. Shunday badiiy maqsad yuklatilgan qahramon B. Qobul asarlarida bir qancha. Bir qancha deyishimizga esa qahramonlarning asardan asarga ko'chib yurishi sabab bo'ladi. Bular safiga Ena, Sariq bola, Mardon, Elmurod... kabi qahramonlarni kiritish mumkin. Shuni ham unutmash kerakki, "yozuvchi qanchalik katta ziddiyatlarni, qanchalik murakkab qahramonlarni tasvirlamasin, uning hayot va qahramon haqidagi konsepsiyasi juda aniq bo'lmog'i lozim. Yozuvchi o'z qahramonlariga nisbatan, ular xoh ijobiy, xoh salbiy bo'lsin – obyektiv bo'lishi kerak, albatta"¹³. Bundan chiqadiki, muallif asar ishonarli chiqishi uchun haqqoniylik, oltin o'rtalikni saqlay bilishi kerak.

Muallif nutqining bajaradigan vazifalari xilma-xil bo'lsa-da, umuman olganda, badiiy asar ta'sirchanligiga xizmat qiladi. Nazariy manbalarda muallif nutqining axbarot berish¹⁴ xarakteriga egaligi ta'kidlanadi. Muallif nutqining bu funksiyasi qahramonlarning harakatlari va holati bilangina emas, ularning hayotida yuz bergan va berayotgan, ammo ularga qorong'i juda muhim hodisa yo

¹²Nosirov O'. Avtor obrazi haqida.//Ijodkor shaxs, badiiy uslub, avtor obrazi. – T.: Fan, 1981. – B. 111-112.

¹³Normatov U. Talant tarbiyasi. – Toshkent, 1980.– B.120

¹⁴ SultonI. Adabiyot nazariyasi– T.: "O'qituvchi", 1980. – B.136

holatlardan ham kitobxonni xabardor qilishga xizmat qiladi. B. Qobul asaridan olingan quyidagi parchada muallif nutqining axborot berish vazifasini ko‘ramiz: “... Bog‘dagul yanga “o‘g‘ilmi, qiz” o‘yinini bilarmikinlar? Bilsalar o‘ynaymiz, bilmasalar o‘rgataman. “O‘gilmi, qiz”ni ko‘p o‘ynaganlarni peshonasidan bilib olsa bo‘ladi. Avvaliga hindilarning kelinchagiday peshonasining o‘rtasi qizarib, keyin bir necha vaqt qorayib qora, ko‘karib ko‘k emas, bo‘zargan manglayga ega chiqadi”¹⁵.

Bu funksiya qahramonlar nutqi orqali ham berilishi mumkin. “O‘spirinlik” qissasida “Oqi oqqa, qizili qizilga ajralgan kelinchak” nomli hikoya ichidagi hikoya tipidagi asarning umumiy kompozitsiyasiga ta’sir etuvchi kiritma bor. Unda qiziq holat aks ettiriladi: “Huvaydo ko‘zoydinda bundan ellik yil oldin bo‘lgan o‘g‘rilikni – mojrmlk etikdo‘zning qaro uyga kirsu uyni yoritadigan, yurgan yo‘llaridan anvoyi bo‘y taralgan, suv ichsa, ichgan suvi tamog‘idan o‘tib tirsillagan tarang va silliq ko‘kraklari orasidan sirg‘alib, ko‘ylagining yoqasi ortiga tushguncha ko‘rinadigan, oxiri el odam emas, pari degan kelinchakning o‘g‘irlanishini aytib bermoqchi. O‘g‘irlash bunday bo‘lgan ekan: qasam ichgan yigitlar kechasi etikdo‘zning hovlisiga kirib ayvonda yotgan kelinchakning lozimi ichiga oldindan ichi chumoliga to‘ldirilgan qamishni tuflashgan. Uyqusi qochib, chumoliga talangan kelin, lozimini qoqish uchun tashqariga chiqqanda qopga solishgan-u, olib qochishgan. Vassalom”¹⁶. Kelin o‘g‘rilarining qilgan hiylasi bizga axborot sifatida, xabar ko‘rinishida berilmoqda.

Bundan tashqari muallif nutqiga yuklatilgan navbatdagi vazifa qahramonlarning ichki dunyosi, hattoki qahramonning o‘zi oshkora aytolmaydigan yo tan olmaydigan kechinmalarini ham tasvirlashidir: “... Gulchehra har

¹⁵ Qobul B. “Otachiroq” (“Bog‘dagul” qissasidan). – T.: Mashhur-Press. 2021. – B.137

¹⁶Qobul B. “O‘spirinlik” (qissa). – T.: Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi. 2007. – B. 27

doimgidek, uning oldidan o'tarkan salom beradi. Kulib ham qo'yadi. Nodir ichida nima deganini bilmayman-u, boshini egganini ko'raman. Gulchehra o'sha-o'sha odim bilan ketaverardi. Nodirning yuzidagi quvonch asta-sekin tarqala boshlaydi. Keyin-keyin butunlay o'zgarib qoladi. Men Nodir o'ziga yarashmasa ham, Gulchehrani sevsa kerak, deb o'ylagandim. Unday emas ekan. Nodir u bilan yasharkan..."¹⁷

Keyingi holat muallif nutqining shaxsiy munosabat ifodalay olishi. Muallif nutqi orqali kitobxon adibning tasvir etilayotgan qahramon yo holatga ijobiy, salbiy pozitsiyada turganini bilib oladi. Bu esa asardagi voqea-hodisalar, kishilar taqdiri, muallif niyati, asar g'oyasi to'g'risida aniq tasavvur uyg'otadi.

"Har bir personajda uni yaratgan ijodkor qalbining zarrasi bor. Qahramonni oddiy "to'qish" yaramaydi, yozuvchi unga kirishi kerak, unga o'z qalbi va yuragining zarrasini berishi kerak: shundagina yozish oson" ,- degan edi V.Katayev. Umuman olganda, ijodkor asarlarida nimani va kimni tasvirlamasin, biz, kitobxon, ularda ijodkorning qalbini axtaramiz va ko'ramiz. Ko'ra olganlarimiz, topa olganlarimiz esa poetik nutq: muallif, qahramon nutqi orqali ma'lum bo'ladi. Ushbu kichik tadqiqotda badiiy asar tilining bir qismi bo'lgan muallif nutqi, uning nazariy asoslari, unga yuklatilgan badiiy vazifalar haqida so'z yuritdik. Fikrlar isboti uchun o'z individual uslubiga ega ijodkor Bahodir Qobul hikoya va qissalaridan misollar keltirdik.

Xulosa qilib aytganda, muallif nutqi badiiy asarning barcha qismlarini bog'lab turuvchi bir bog'ich – omil.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sulton I. Adabiyot nazariyasi. – T.: O'qituvchi, 1980. – B. 208.
2. Boboyev T. Adabiyotshunoslik asoslari. – T.: O'zbekiston, 2002. – B.165

¹⁷Qobul B. "O'spirinlik" (qissa). – T.: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi. 2007. – B. 84

3. Nosirov O‘. Avtor obrazi haqida.//Ijodkor shaxs, badiiy uslub, avtor obrazi. – T.: Fan, 1981. – B. 111-112.
4. Normatov U. Talant tarbiyasi. – Toshkent, 1980.– B.120
5. Абрамович Г.Л. Введение в литературоведение. М., Просвещение. 1929. – С.135
6. Imomova G. M. Tipik milliy xarakterlar yaratishda badiiy nutqning roli. Filol. fanl. nomz. diss. – T.: 1993.
7. Solijonov Y.XX asrning 80-90 – yillari o‘zbek nasrida badiiy nutq poetikasi. Fil.fan.dokt.dis., T.: 2002.
8. Qobul B. “Enayo‘l” (“Otahayot” hikoyasidan). – T.: Mashhur-Press. 2018. – B.152
9. Qobul B. “Otachiroq” (“Bog‘dagul” qissasidan). – T.: Mashhur-Press. 2021. – B.92
- 10.Qobul B. “O‘spirinlik” (qissa). – T.: Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi. 2007. – B.83